

Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį

LAURYNAS KURILA

Lietuvos istorijos institutas

VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

ANOTACIJA. Straipsnio centre – Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto archyve Sankt Peterburge saugomoje ataskaitoje 1888 m. profesoriaus Eduardo Volterio užrašyto padavimo apie Migonių piliakalnį publikacija ir jo vertimas į lietuvių kalbą.

Straipsnyje diskutuojama dėl padavimo kilmės ir turinio, jis lyginamas su to meto pasakojimais apie kitus Lietuvos piliakalnius. Autoriai plačiai nagrinėja mitologinį, istorinį bei archeologinį kontekstą, kuris svarbus ne tik Migonių, bet ir daugelio kitų Lietuvos archeologinių paminklų pažinimui. Atskiras dėmesys yra skiriamas laidojimo vandenyje hipotezei, senovės sueigoms ir teismams, kai kuriems kitiems socialinės istorijos klausimams.

Straipsnio, paremto analizės, tipologiniu ir istoriniu lyginamuoju metodu, išvados rodo, kad padavimas apie Migonių piliakalnio bendruomenės sueigas, mirusiųjų deginimą, sudegintų palaikų išbarstymą pavėjui arba išbėrimą į upę ir šio vandens gėrimą yra naujas archeologijos, baltų religijos ir lietuvių tautosakos šaltinis, kuris svarbus sprendžiant iki šiol tyrinėtojų labai menkai nagrinėtus senovės baltų kultūros klausimus.

RAKTAŽODŽIAI: Migonys, piliakalnis, Eduardas Volteris, padavimai, mirusiųjų deginimas.

IVADAS

Piliakalniai, pilkapiai, šventi kalnai, akmenys, medžiai ir šaltiniai visada traukė žmonių dėmesį. Apie juos buvo ir iki šiol yra pasakojami padavimai bei sakmės, kuriose susipina istorinė tiesa, pateikėjo laikų realijos ir aplinkos vertinimai, mitologiniai vaizdiniai ir fantazija (Balys 1949; Kerbelytė 1970: 107–125; Kerbelytė, Vaitkevičius 1999). Puikus tokios daugiasluoksnės žodinės tradicijos pavyzdys yra apie daugelį pilkapių – priešistorinių laidojimo vietų – sekami padavimai. Paprastai juose išsaugoma atmintis apie pilkapius kaip senovės laikų kapus, bet jie siejami su XVII–XIX a. įvykiais – kovomis su švedais arba prancūzais. Be to, pasakojimai dažnai papildomi fantastiniais, tačiau seną mitologinį pagrindą turinčiais užkeiktų turtų, auksinės kariatės ir kitais vaizdiniais.

Padavimai laikytini ne vien tautosakos kūriniais, bet ir reikšmingu archeologinių paminklų pažinimo šaltiniu. Archeologijai žodinė tradicija yra nepaprastai svarbi (plačiau žr. Gazin-Schwartz, Holtorf 1999), deja, Lietuvoje tyrimai šioje srityje tebėra retenybė*. Didelės reikšmės tokio pobūdžio tyrimams turi XVIII a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje užrašyti padavimai bei sakmės apie archeologijos paminklus (Dowojna-Sylwestrowicz 1894; Jucevičius 1959: 565–569; Slančiauskas 1975: 154–160; Vaitkevičius 2008a). Ne mažiau vertingi per XX a. archeologines ekspedicijas archeologų girdėti pasakojimai – tai, ką pateikėjai pasakojo išvydę patį kasinėjimų procesą ir archeologinius radinius (plg. Kulikauskas 2003: 149–150).

Iki šiol geriausiai buvo žinomi Fiodoro Pokrovskio (1855–1903) parengti Vilniaus ir Kauno gubernijų archeologijos paminklų žemėlapiai su aprašymais (Покровский 1893, 1899), kurie rėmėsi mokytojų bei kitų asmenų užpildytais anketomis ir publikacijomis spaudoje. Pastaraisiais metais atkreiptas dėmesys į tai, jog XX a. pradžioje vienas aktyviausių Mažosios Lietuvos tautosakos rinkėjų Vilius Kalvaitis (1848–1914) didelį padavimų ir sakmių pluoštą apie archeologijos paminklus surinko juos žvalgydamas (Basanavičius 1998: 251–296; Baubonis, Zabiela 2009). Minint 150-ąsias Žemaitijos ir šiaurės rytų Lietuvos piliakalnių tyrinėtojo Liudviko Kšivickio (1859–1941) gimimo metines, akademinėi visuomenei tapo žinoma, kad didelę jo rankraščinio palikimo dalį sudaro 1890–1908 m. žvalgant piliakalnius apie juos surinktos tautosakinės žinios.

Šių atradimų grandinę tęsia naujausi duomenys apie Eduardo Volterio ekspedicijas Lietuvos teritorijoje 1883–1889 metais. Jų ataskaitos buvo pateiktos Imperatoriškajai geografijos draugijai bei Imperatoriškajai archeologinei komisijai ir iki šių dienų saugomos Sankt Peterburge (Kulikauskas, Zabiela 1999: 121–123).

1888 m. archeologinės E. Volterio ekspedicijos, surengtos pietų Lietuvoje, Trakų ir Lydos apskrityse, ataskaita dabar saugoma Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto archyve (Вольтеръ 1888); ten su ja 2007 m. ir susipažino vienas šios publikacijos autorių, vykdydamas Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto bendro mokslinių tyrimų projekto „Archeolitas“ užduotis.

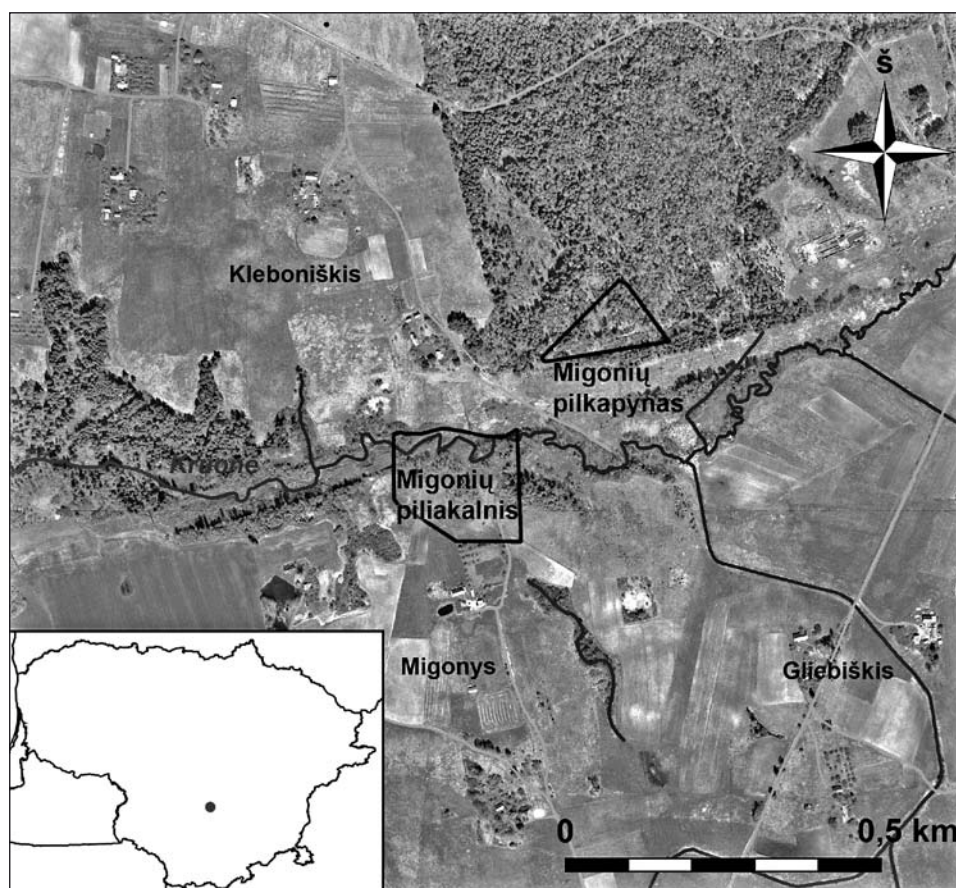
E. Volterio archeologinių žvalgymų ir kasinėjimų dokumentaciją jau studijavo ankstesni tyrinėtojai: habil. dr. Adolfas Tautavičius (1925–2006) ir dr. Gintautas Zabiela, tačiau dėmesys į ataskaitoje pateiktą 1888 m. ekspedicijos metu užrašytą unikalų padavimą apie Migonių piliakalnį atkreiptas tik dabar (Kurila 2009: 139–140; Kurilienė 2009: 121–122). Padavimo publikacija, vertimas į lietuvių kalbą ir įvairūs komentarai yra svarbiausias šio straipsnio tyrimo objektas.

* Atskirai minėtini pastarųjų metų studentų baigiamieji (Sokolovaitė 2006; Juodis 2009) ir jau patyrusių tyrėjų (Simniškytė 2009) darbai.

MIGONIŲ ARCHEOLOGINIS KOMPLEKSAS IR JO TYRINĖJIMAI

Migonių piliakalnis (Kaišiadorių r., Kruonio sen.) yra kairiajame Kruonės upelio (Lapainios dešiniojo intako) krante (1, 2 pav.), kranto aukštumos kyšulyje. Iš upelio pusės piliakalnio šlaitai siekia 16 m aukštį, jo aikštelė nedidelė – vos 9,5x16 m dydžio. Iš pietų pusės ją saugo 4 m aukščio pylimas ir griovys (3 pav.). Piliakalnį supa didelė, apie 1,5 ha ploto, senovės gyvenvietė, o netoliese, už 200 m į šiaurės rytus, dešiniajame Kruonės krante, yra pilkapių grupė. Tai – vienas išraiškingiausių archeologinių paminklų kompleksų (piliakalnis, gyvenvietė ir pilkapynas) rytų ir pietryčių Lietuvoje.

Visi Migonių archeologiniai paminklai buvo tyrinėjami 1954, 1955 ir 1957 m. (Kulikauskas, Kulikauskienė 1955; Kulikauskienė 1957; Volkaitė-Kulikauskienė 1958, 1961: 125–128). Piliakalnyje padarytas pylimo pjūvis (4 pav.) ir ištirta beveik visa aikštelė, kurioje aptiktas iki 2,6–2,8 m storio kultūrinis sluoksnis (iš viso 180 m² dydžio tyrinėjimų plotas). Užfiksuotos įtvirtinimų liekanos, išskirti keturi

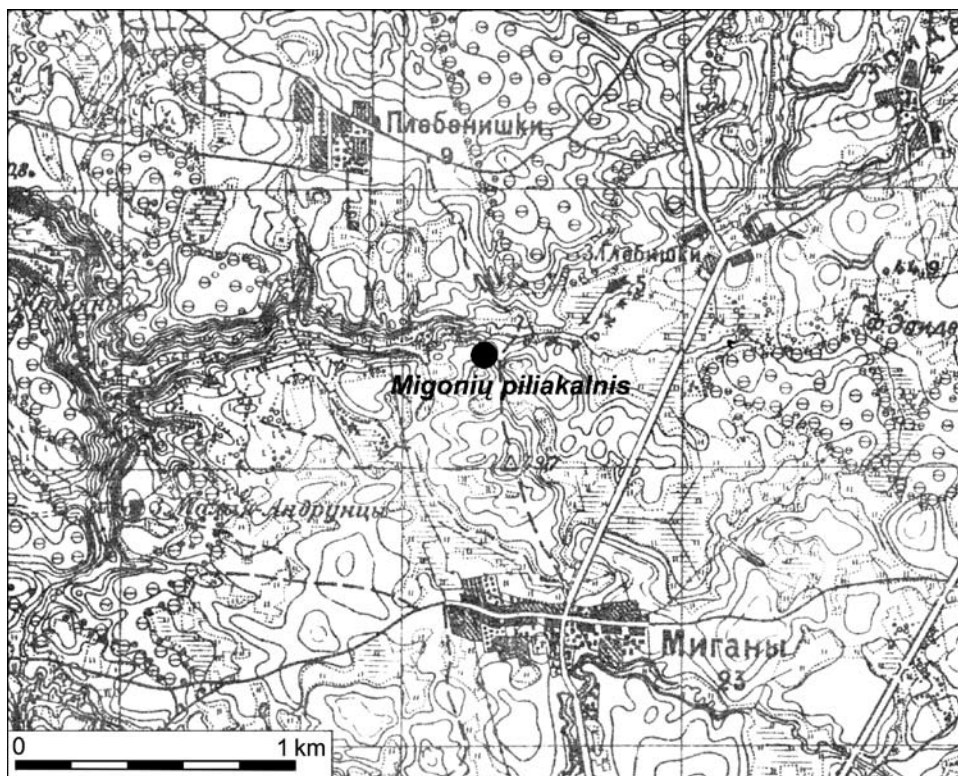

1 pav. Migonių piliakalnis ir pilkapynas (saugomos paminklų teritorijos)

Kartografinis pagrindas – 2005–2006 m. aeronuotrauka

pagrindiniai jų įrengimo etapai, paženklinėti gaisrų pėdsakų. Gyvenvietėje minėtų ekspedicijų metu ištirtas 480 m² plotas, užfiksuotas 0,2–0,5 m storio kultūrinis sluoksnis. Pilkapyne ištirti devyni pilkapiai su akmenų vainikais. Aštuoniuose iš jų aptikta po vieną griautinį kapą su įkapėmis. Visi šie archeologiniai paminklai datuojami III–V amžiumi.

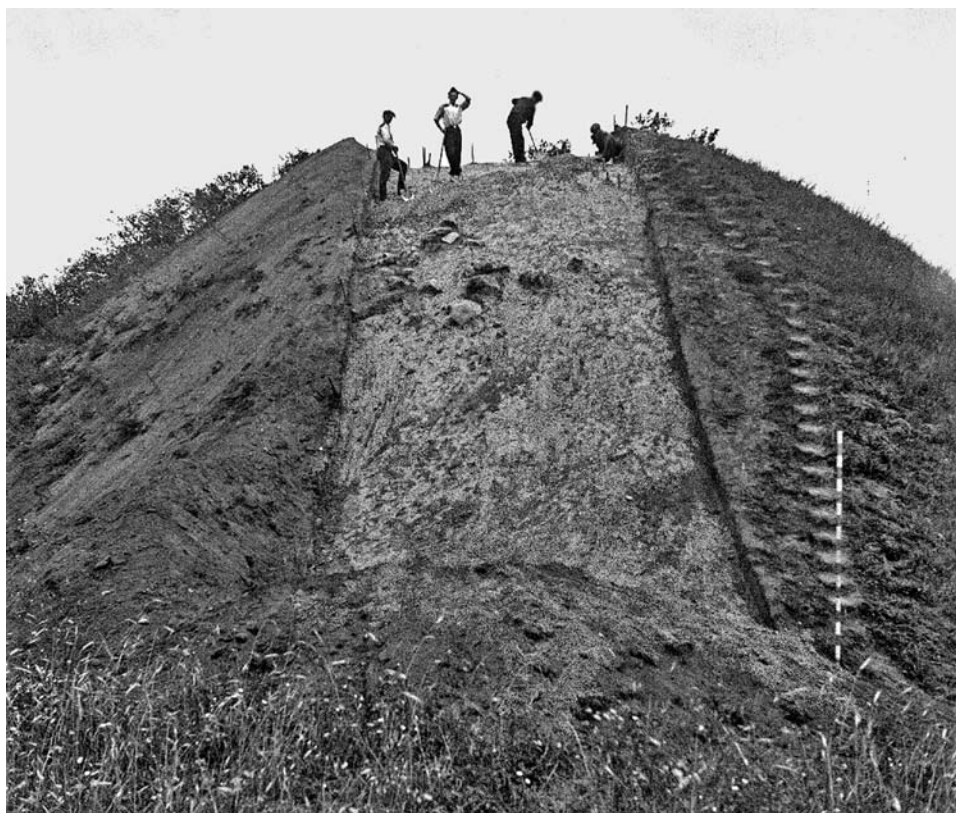
Piliakalnis priklauso vadinamųjų miniatiūrinių piliakalnių grupei. Šios nedidelės, tačiau gerai įtvirtintos kalvos paskirtis nėra visiškai aiški, nors bendri vietovės raidos bruožai didesnių abejonių nekelia. Dabartinę formą piliakalnis įgijo tik vėlyvuosiu naudojimo etapu, apie IV–V amžių. Periodiškai tvirtinant pylimą, jo aikštelė kaskart mažėjo, ir piliakalnis virto slėptuve, kurioje, iškilus pavojui, susirinkdavo papėdės gyvenvietėje gyvenusi bendruomenė (Volkaitė-Kulikauskienė 1958: 51–52, 1961: 127–128). Kita nuomonė teigia, kad miniatiūriniai piliakalniai yra besiformuojančio didžiūnų sluoksnio pilaičių vietos (Volkaitė-Kulikauskienė 1978: 8–9; Zabiela 1995: 170). Tiesa, ji nepaneigia nei minėtos Migonių piliakalnio raidos schemos, nei piliakalnio, kaip slėptuvės, funkcijos. Taip pat neatmetama miniatiūrinių piliakalnių sakralinės paskirties versija (Tautavičius 1996: 16).

2 pav. Migonių kaimo apylinkės apie 1891–1907 m. sudarytame topografiniame žemėlapyje (M 1:21000). Iš Jevgenijaus Žikulino kartografinio rinkinio

3 pav. Migonių piliakalnis iš pietryčių pusės (2009 m.). *Augustinos Kurilienės nuotrauka*

4 pav. Migonių piliakalnio pylimo tyrinėjimai 1955 m.
Lietuvos istorijos instituto Rankraštyno fototeka, neg. 4439
Reginos Volkaitės-Kulikauskienės nuotrauka

Kraštovaizdyje gerai matomas Migonių piliakalnis, matyt, nuo seno kėlė vietos gyventojų susidomėjimą ir žadino jų vaizduotę. Žmonių pasakojimai apie piliakalnį yra įvairūs, deja, užrašinėti epizodiškai ir neišsamiai.

Žvelgiant chronologiškai, seniausių pasakojimų apie Migonių piliakalnį motyvai iki šiol buvo žinomi iš F. Pokrovskio, kuris rėmėsi vietos mokytojo užpildyta anketa:

*Объ этой горѣ существуетъ въ народѣ рассказъ, по которому гора насыпана во время шведской войны, приче́мъ шведы носили землю для насыпи шапками. По другому раз-
казу, гора насыпана литовцами, которые здѣсь въ языческія времена совершали ре-
лигиозные обряды* [‘Apie šį kalną pasakojama, kad jis esąs supiltas karo su švedais metu. Švedai žemę sunėšę kepurėmis. Pasak kito pasakojimo, kalną supylę lietuviai, kurie čia pagonybės laikais atlikdavę religines apeigas’] (Покровский 1893: 127).

Šie motyvai išlieka svarbiausi ir vėlesniais metais, varijuoja nežymiai. Pasakojama, kad piliakalnį kepurėmis supylė švedai (Lapinskas 1911: 1; Tarasenska 1943: 181, 1951–1955: 2), nežinomos šalies kareiviai savo žuvusiam vadui (Buračas 1935), kad čia būta žinyčios (Požerskis 1921: 124) ir pagonyų degino aukas (Lapinskas 1911: 1; Tarasenska 1943: 181, 1951–1955: 2). Taip pat pasakota, kad piliakalnį supylę lietuvių kariai, kurie vėliau buvę palaidoti Migonių pilkapiuose (Kačiulis 1935: 274), kad kalne gyvenanti užburta karalaitė (Buračas 1935; Tarasenska 1943: 181, 1951–1955: 2) ir pan.

PADAVIMAS IŠ E. VOLTERIO RANKRAŠTINIO PALIKIMO

1888 m. E. Volteris atvyko į tuometinius Kruonio ir Žiežmarių valsčius, žvalgė ir aprašė Balceriškių, Buivydonių, Pridotkų, Rokiškių ir Migonių kaimų piliakalnius. Tiesa, šiuos archeologinius paminklus jis laikė pilkapiiais (Вольтеръ 1888: 164–165).

Migonių piliakalnis minėtų metų liepos 6 dieną buvo aprašytas keturiuose ataskaitos puslapiuose (dviejuose lapuose) rusų kalba su trumpučiais lietuviškais intarpais (ten pat: 74–75) (5 pav.). Autorius piliakalnį vadina Piltieka (*Пильтъка*), ko gero, taip pat kaip ir jo apklausti vietos gyventojai. Tekste pasitaikanti žodžio Piltieka daugiskaita: *другіе говорятъ, что эти Пильтъки были когда-то алтарями* [‘Kiti pasakoja, kad šios Piltiekos kadaise buvo altoriai’] verčia manyti, jog Piltieka galėjo reikšti ne vien konkretų paminklą, bet ir apskritai *piliakalnį* – „supiltą kalną“. Antra vertus, jokiuose kituose šių apylinkių, o ir kitų Lietuvos vietovių pasakojimuose pavadinimas Piltieka nėra aptinkamas, išskyrus paties E. Volterio tais pačiais metais pateiktą Pelekonių piliakalnio (Prienų r.) aprašymą (ten pat: 76–77).

Миганская Пильтѣка (Miganiū Piltieka или Pilekalnis)

...Изъ преданій околотоčnýchъ жителей только слышалъ такаія: Старецъ одинъ мнѣ говорилъ, что такаія Пильтѣки насыпаны въ очень давняя времена, когда на землѣ жилъ Ной (Najus). Въ здѣшней стране тогда обитали язычники (paganis). Каждая ихъ семья имѣла свою особую отдѣльную Пильтѣку. На этой Пильтѣкѣ самый старшій семейства мирить и судить тягущихся и из нея объявлялъ свое постановленіе, котораго уже не отменялъ. Когда же умиралъ кто изъ его семьи, то разлагали костеръ на вершинѣ Пилкальниса и трупъ его сжигали. Пепель трупа, если умершій былъ удалый, храбрый и полезный семья (bravas, drusus ir naudyngas gentei (gyminei, szejimnai, draugystei kaip sakė senis), бросалъ самый старшій въ рѣку и затѣмъ всѣ присутствующія пили воду для того, чтобы помнили о немъ и чтобы храбрость умершаго перешла въ оставшихся. Если же умиралъ нехорошій человекъ опозорившій себя какимъ нибудь проступкомъ, то, сжегши трупъ, пепель его развѣя на вѣтеръ.

Тотъ же старикъ при большихъ моихъ вопросахъ сказалъ: „Другіе говорятъ, что эти Пильтѣки были когда-то алтарями; на нихъ приносили идоламъ богамъ (batvonams) жертву и даже людей сжигали, но правда это или нѣтъ, это неизвѣстно“.

О Миганской Пильтѣкѣ распространено еще следующее преданіе. Что эта Пильтѣка насыпана во время войны 1812 г. французами при ихъ бегствѣ изъ Россіи. Будто-бы въ этой горѣ скрыты французами огромные богатства, коихъ не желали оставить русскимъ; скрывая ихъ, проклинали, такъ что въ настоящее время никто ими не сможетъ воспользоваться, кроме природнаго француза (tikro prancizo). Поводомъ къ подобнаго рода толкамъ послужило видно то, что будто-бы, как разсказывали мнѣ, 2–3 года тому назадъ пріѣхало двое незнакомцевъ около деревни Миганъ и затѣмъ прямо отправились къ этому Пилкальнису. Изъ Миганцевъ никто ихъ не сопровождалъ, но только после отъезда ихъ пастухи за нѣсколько дней замѣтили, что на вершинѣ горы копано. Зашедши на гору нашли яму изъ которой, казалось, вынута нѣсколько сосудовъ на подобіе боченка.

Migonių Piltieka (Miganiū Piltieka, arba Pilekalnis)

...Iš aplinkinių žmonių padavimų girdėjau tik tokius: vienas senis man pasakojo, jog tokios Piltiekos yra supiltos labai senais laikais, kai žemėje gyveno Nojus (Najus). Šioje šalyje tada gyveno pagonys (paganis). Kiekviena jų šeima turėjo savo ypatingą atskirą Piltieką. Ant tos Piltiekos šeimos vyriausiasis taikydavo ir teisdavo besivaržančius ir nuo jos skelbdavo savo nutarimą, kurio jau neatšaukdavo. Kai kas nors iš jo šeimos numirdavo, uždegdavo ant Piliakalnio viršūnės laužą ir jo kūną sudegindavo. Kūno pelenus, jei mirusysis buvęs šaunus, narsus ir naudingas šeimai (bravas, drusus ir naudyngas gentei (gyminei, szejimnai, draugystei kaip sakė senis), pats vyriausiasis mesdavo į upę, o tada visi

dalyvaujantieji gerdavo vandenį, kad atmintų jį ir kad mirusiojo narsa pereitų į likusiuosius. O jeigu mirdavo negeras žmogus, užsitraukęs gėdą koku nors nusižengimu, tai, sudeginę kūną, jo pelenus išbarstydavo pavėjui.

Tas pats senis, man atkakliai klausinėjant, pasakė: „Kiti pasakoja, jog šios Piltiekos kadaise buvo altoriai; ant jų atnašaudavo stabams dievams (*balvonams*) aukas ir netgi žmones degindavo, bet ar tai tiesa, ar ne, nežinoma.“

Apie Migonių Piltieką yra paplitęs dar toks padavimas. Kad ši Piltieka yra supilta 1812 m. karo metu prancūzų, jiems bėgant iš Rusijos. Esą šiame kalne yra prancūzų paslėpti milžiniški turtai, kurių jie nenorėjo palikti rusams; slėpdami juos, prakeikė taip, kad dabar niekas negali jais pasinaudoti, išskyrus tikrą prancūzą (*tikro prancuzo*). Tokių kalbų priežastimi, matyt, tapo tai, jog esą, kaip man pasakojo, prieš 2–3 metus prie Migonių kaimo atvažiavo du nepažįstamieji ir patraukė tiesiai prie šio Piliakalnio. Niekas iš migoniečių jų nelydėjo, o tik jiems išvykus po kelių dienų piemenys pastebėjo, kad kalno viršūnėje kasta. Užlipę ant kalno jie rado duobę, iš kurios, atrodo, buvo ištraukti keli į statinaitę panašūs puodai.

Skelbiamas padavimas apie senovės piliakalnio bendruomenę, mirusiųjų deginimą, sudegintų palaikų išbėrimą į upę ir šio vandens gėrimą yra unikalaus turinio pasakojimas, kuris reikalauja įvairiopo įvertinimo. Tai ir bus straipsnio autorių padaryta, pažvelgiant į Migonių padavimą užrašiusio E. Volterio asmenybę, lietuvių padavimų motyvų įvairovę, padavimo apie Migonių piliakalnį mitologinį, istorinį ir archeologinį kontekstą.

EDUARDO VOLTERIO ASMENYBĖ

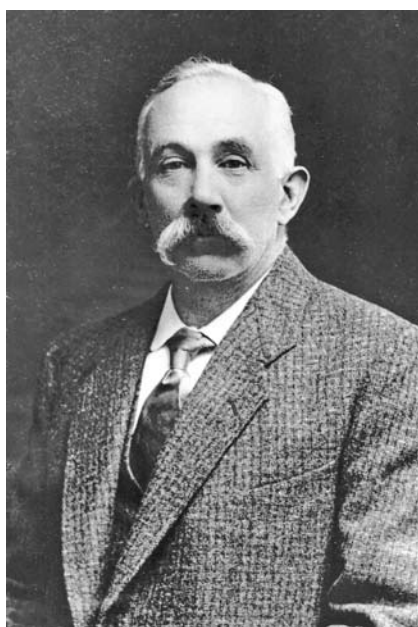
Eduardas Volteris (gimė 1856 m. Rygoje, mirė 1941 m. Kaune) – baltistas, puikus senosios raštijos žinovas, ilgametis Sankt Peterburgo universiteto Slavistikos katedros docentas, Rusijos mokslų akademijos bibliotekos darbuotojas, Imperatoriškosios geografijos draugijos ir Imperatoriškosios archeologinės komisijos bendradarbis (6 pav.). E. Volteriui nebuvo nesvarbių baltistikos ir lituanistikos sričių. Iš publikacijų skaičiaus matyti, kad pirmoje mokslinių interesų vietoje būtų etnologija, toliau eitų kalba, senoji literatūra, bibliografija ir archeologija (Griškaitė 2010: 183).

1883 m. E. Volteris pirmą kartą atvyko į Lietuvą (Klaipėdos kraštą) rinkti etnografinės medžiagos, o 1888–1889 m. žvalgė ir kasinėjo įvairius pietų Lietuvos ir šiaurės vakarų Baltarusijos archeologinius paminklus (Kulikauskas, Zabiela 1999: 120–123). Kartu tai – aktyviuos akademinės E. Volterio veiklos kalbotyros, mitologijos, archeologijos, etnografijos baruose pradžia. Grįžęs iš ekspedicijų, jų rezultatus tyrėjas ne tik pateikė ataskaitose, bet ir publikavo (Kisinas 1928; Bušmienė

1973: 29–72). E. Volterio darbą savo ruožtu iliustruoja išspūdingas Sankt Peterburge surinktų lietuviškų eksponatų rinkinys, su kurio turiniu pastaraisiais metais buvo supažindinta ir Lietuvos visuomenė (Senoji Lietuva 2009).

Iki šiol nė karto nebuvo nuogąstaujama, kad E. Volteris savo ekspedicijų į Lietuvą metu XIX a. pabaigoje galėjo ką nors ne taip suprasti ar juo labiau ką nors sąmoningai iškraipyti (Bušmienė 1973: 15–17). Įvairiose Lietuvos vietose tyrėjas asmeniškai ir su talkininkų pagalba surinko apie 300 dainų, 1000 pasakų, 2000 smulkiosios tautosakos tekstų (Kulikauskas, Zabiela 1999: 122); istoriografijoje jį lydi palankūs vertinimai, o surinkta etnografinio pobūdžio medžiaga (taip pat ir tautosaka) laikoma vertingu mokslo šaltiniu (Kerbelytė 1970: 25). Tad, grįžtant prie unikalaus padavimo apie Migonių piliakalnį, užrašytojo problema kaip ir nekyla. Suprantama, ji galėtų kilti žvelgiant į pateikėjo pusę, bet apie ją stokojama duomenų.

Beje, pačiam E. Volteriui, kuris XIX a. devintajame dešimtmetyje jau buvo linkęs į lietuvių mitologijos studijas (žr. Vėlius 1995: 336–338), šiame straipsnyje publikuojamas pasakojimas didesnio išpūdžio, atrodo, nepadarė, jei didesnės reikšmės neteiksime šiai ataskaitos eilutei: *Тотъ же старикъ при большихъ моихъ распросахъ сказалъ...* ['Tas pats senis, man atkakliai klausinėjant, pasakė...']. Mūsų duomenimis, E. Volteris prie padavimo apie Migonių piliakalnį vėliau niekada nesugrįžo.

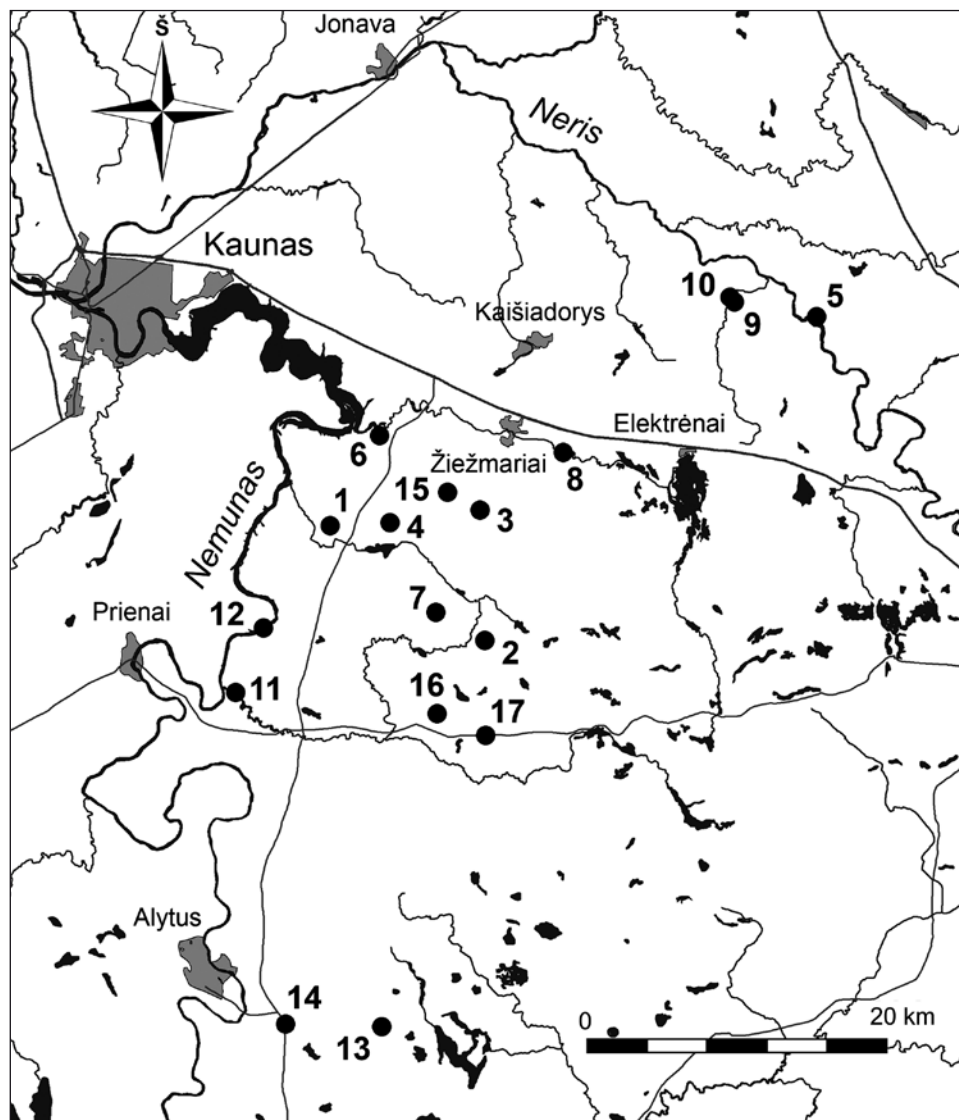

6 pav. Eduardas Volteris
Sankt Peterburge (tarp 1885 ir 1917 m.).
Lietuvos istorijos instituto
Rankraštyno fototeka, neg. 39832
C. O. Bulbos nuotrauka

KAS ANUOMET PASAKOTA APIE LIETUVOS PILIAKALNIUS?

Siekiant geriau suprasti 1888 m. užrašytą padavimą apie Migonių piliakalnį, kritiškai įvertinti pateikėją ir jo kūrinį, būtina prisiminti, kas apskritai anuomet buvo pasakojama apie piliakalnius. Tam reikalui labai pravartūs F. Pokrovskio archeologiniai žemėlapiai, parengti valsčių raštinėse ir vietos mokyklose užpildytų anketų pagrindu. Antai iš Vilniaus gubernijos archeologinio žemėlapio aiškėja, kad į pietus nuo Kruonio buvusiame Jiezno valsčiuje XIX a. pabaigoje senovės lietuvių kulto vietomis buvo laikomi dar mažiausiai penki piliakalniai (7 pav.) – grioviu atskirta prie Stakliškių miestelio esančio piliakalnio dalis, taip pat Paverknių (*у деп.*

Киселишки), Pelekonių (при дер. Пелюканы), Medžionių (у д. Мѣдзяны) ir galbūt Vilkininkų (при дер. Вильки) piliakalniai: По преданію, на всѣхъ этихъ городищахъ древніе литовцы приносили жертвы богамъ [‘Pasak padavimo, ant visų šių piliakalnių senovės lietuviai aukoję aukas dievams’] (Покровский 1893: 127).

7 pav. Vidurio Dzūkija: piliakalniai ir šventi kalnai, su kuriais XIX a. pabaigoje–XX a. buvo siejami padavimai apie šventąją ugnį, aukojimą ir mirusiųjų kūnų deginimą. 1 – Migonių piliakalnis, 2 – Aukštojos alkakalnis, 3 – Buivydonių piliakalnis, 4 – Būtkiemio piliakalnis, 5 – Kernavės Mindaugo sosto piliakalnis, 6 – Maisiejūnų I piliakalnis, 7 – Medžionių piliakalnis, 8 – Mūro Strėvininkų piliakalnis, 9 – Paparčių piliakalnis, vadinamas Pilies kalnu, 10 – Paparčių piliakalnis, vadinamas Žydkapiu, 11 – Paverknių piliakalnis, 12 – Pelekonių I piliakalnis, 13 – Pocelonių alkakalnis, 14 – Poteronių piliakalnis, 15 – Pridotkų piliakalnis, 16 – Stakliškių I piliakalnis, 17 – Vilkininkų piliakalnis. *Lauryno Kurilos brėžinys*

Į pietryčius nuo Kruonio buvusiame Aukštadvario valsčiuje, Užuguostyje, nurodomas apskritas kalnas, kur senovėje, žmonių pasakojimu, buvo deginami mirusiųjų kūnai: *По словам крестьянъ, на этой горѣ въ древнія времена сожигали трупы умершихъ* (ten pat: 125).

Šių padavimų, žinomų iš F. Pokrovskio leidinio, autentiškumo patikrinti neįmanoma kitais būdais, kaip tik ieškant padavimų analogijų arba sekant vėlesnę pasakojamosios tradicijos raidą nurodytose vietovėse.

Iš pastaraisiais metais paskelbto „Kaišiadorių rajono archeologijos sąvado“ tampa aišku, kad pagonių šventyklų, senovės aukų ir mirusiųjų kūnų deginimo motyvai XX a. pirmojoje pusėje–viduryje buvo dažnai siejami su Kaišiadorių krašto piliakalniais: Buivydonių, Būtkiemio, Maisiejūnų I, Mūro Strėvininkų, Paparčių, Pridotkų (plačiau žr. Kurilienė 2009: 97, 100, 114, 128, 133, 136, 139). Medžionyse apie senovės lietuvių aukas ant piliakalnio, o Aukštojoje apie deginamus mirusiųjų kūnus dar buvo pasakojama ir praėjus šimtmečiui, tai yra 1993–1994 m. (Vaitkevičius 1994: 21, 39).

Taip pat išraiškingas Poteronių piliakalnio (Alytaus r.) pavyzdys – liaudiška etimologija kaimo pavadinimo kilmę sieja su senovės lietuvių religija (*poteriais*), o apie piliakalnį XX a. pirmojoje pusėje buvo pasakojama, esą ten „lietuviai turėję pastatę šventovę, kūrendavo šventąją ugnį ir melsdavosi“ arba „seniau vidurnaktį piliakalnio viršūnėje pasirodydavusi baltais rūbais apsirengusi, kasas išsipynusi, su rūtų vainiku ant galvos vaidilutė, kuri kūrendavusi ugnį, verkdavusi [iki] gaidžiams pragystant, vėliau išnykdavusi“ (VAK 1 232–233).

Vietovės, kuriose senovės lietuvių kūrenamos šventosios ugnies arba deginamų aukų motyvas XIX a. pabaigoje–XX a. buvo siejamas su piliakalniais, žinomos ir kitur Lietuvoje, pavyzdžiui, apie Uteną; ten šie padavimai išimtinai siejami su Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniais (Vaitkevičius 2006: 16). Daugiau ar mažiau išplėtotas senovės lietuvių apeigų motyvas taip pat žinomas Akvieriškėje (Švenčionių r.) (Vaitkevičius 2006: 282), Mažulonyse (Ignalinos r.) (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996: 192–195), Luponyse (Šiaulių r.) (Vaitkevičius 1998: 535–536) ir kitose vietovėse.

Pažymėtina, kad Latvijos teritorijoje, kur padavimai apie piliakalnius bendromis archeologų ir folkloristų pastangomis yra kur kas plačiau ištirtinėti, senovės religijos apeigų, šventosios ugnies ir aukų deginimo motyvai nėra akcentuojami (Ritums [et al.] 2006: 9–11; Urtāns [et al.] 2008). Bet jų tikrai žinoma pasienyje su Lietuva esančiose vietovėse, pavyzdžiui, Ritės archeologijos paminklų komplekso byloje (Urtāns 2006: 60–64).

Apie E. Volterio pateiktą iš Migonių, jo išsilavinimą ir pasakotojo įgūdžius nieko tikra nežinoma. Tačiau akivaizdu, kad senosios religijos tema Lietuvos kaime XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje buvo žinoma, tokio turinio padavimus buvo įprasta pasakoti atvykstantiems mokytojams, tyrinėtojams ir valdžios atstovams.

PADAVIMAS APIE MIGONIŲ PILIAKALNĮ MITOLOGIJOS PERSPEKTYVOJE

Senovės lietuvių laidojimo būdas išberiant sudegintų mirusiųjų palaikus į vandenį iki šiol nebuvo mitologijos tyrėjų akiratyje, nors po 1983 m. archeologinės ekspedicijos atradimų Obelių ežere (Ukmergės r.) apie tai garsiai kalbėta ir ganėtinais daug rašyta (Urbanavičius 1984; 1991; Urbanavičius, Urbanavičienė 1988). Galbūt tokią padėtį mitologijos tyrimuose lėmė tas faktas, kad 1262 m. užrašytas mitas apie Sovijų pasakoja tik apie laidojimą užkasant žemėje, įkeliant į medį ir sudeginant mirusiojo kūną. Antra vertus, vandeninis kito – mirusiųjų – pasaulio pobūdis lietuvių tautosakos kūriniuose: dainose, pasakose, sakmėse, padavimuose, yra akivaizdus ir todėl nuo seno žinomas (Balys 1966: 34–36; Greimas 1990: 367; Vėlius 1987: 59–63; Vaitkevičienė 1996: 50–58; Būgienė 1999: 43–48).

Praėjusį dešimtmetį pradėtų Neries tyrimų rezultatai buvo pirmasis ženklas, kad senuosius mitologinius vaizdinius, lydinčius upes, būtina kruopščiai tirti, o sinchroniškas gamtinės aplinkos ir kultūrinės erdvės pažinimas gali suteikti pagrindo pačioms drąsiausioms prielaidoms (Vaitkevičius 2008b: 55–68, 2010: 99–100). Naujausi archeologų atradimai buvusiam Briaunio ežero dugne prie Bajorų kaimo (Elektrėnų sav.) ir ypač Kernavėlės upelio senvagėje prie Semeniškių kaimo (Širvintų r.) (apie tai – toliau šiame straipsnyje) patvirtina, kad pirmiau įvardyti mitologiniai vaizdiniai buvo susiję su religine praktika. Ankstyvuojau Lietuvos valstybės laikotarpiu, XIII–XIV a. pabaigoje, mitologiją ir religiją dar veikė glaudus ir, svarbiausia, abipusis ryšys.

Migonių padavime pasakojama, kad mirusiųjų kūnai kremuoti lauže pilialkainio viršūnėje. Pasižymėjusio (*bravo, drasaus ir naudingo*) mirusiojo sudeginti palaikai buvo išberiami į upelį ir susirinkusieji jo vandenį gerdavo; užsitraukusio gėdą – išbarstomi pavėjui.

Lietuvių mitologijos duomenys, kuriuos tyrinėtojai iki šiol nagrinėjo, rodo, kad abu variantai – išberti mirusiojo pelenus į vandenį ir paleisti juos pavėjui – reiškia, kad mirusysis neturės kapo, vėlė – vietos ir ramybės (plg. Greimas 1990: 409). Padavimai, kurių motyvai labiau ar mažiau artimi pasakojimui apie Migonių pilialkainį, tai patvirtina. Antai Meižių ežeras (Akmenės r.) „vardą gavęs nuo piktos raganos Meižienės, kuri gyvenusi prie ežero. Žmonės ją už blogus darbus prie to ežero sudeginę ant laužo, o pelenus paleidę į ežerą plaukti“ (Balys 1949: 85). Žarijų duobėje sudegusios raganos palaikų išbarstymas pavėjui gerai žinomas iš pasakų, ir tai yra didžiausia bausmė, kurią raganai gali skirti broliai. Kai kuriuos šių pasakų variantus (AT 450–452, AT 327 ir kt.) apžvelgęs kalbininkas dr. Berndas Gilwa pastaraisiais metais išreiškė mintį, kad sudegintų palaikų barstymas laukuose gali būti senovinis Rytų baltų genčių paprotys, kuris šiandien

leistų paaiškinti I tūkst. pr. Kr.–pirmųjų amžių po Kr. laidojimo vietų stoką tame regione (Gilwa 2003, 2006: 9–10).

Migonių padavimo turinys skiriasi nuo daugumos lietuvių tautosakos kūrybių, ir pirmiausia todėl, kad mirusiojo sudegintų palaikų išbėrimas į Kruonės upelį turi pozityvią reikšmę tiek vėlei, tiek laidotuvių dalyviams, kurie to upelio vandenį gerė. Čia nesunku pastebėti paralelę su Gangu – upės pakrantėse indai ir svetimšaliai kasmet kremuoja 50 tūkstančių mirusiųjų kūnų ir visų jų palaikai išpilami į Gangą! (Baker 2002). Gango sakralumas glaudžiai susijęs su tikėjimu, kad upės deivė apvalo mirusiojo vėlę ir gabena ją į mirusiųjų pasaulį. Įprasta maldininkų praktika – praustis Gange, gerti vandenį vietoje ir namuose, siekiant apvalyti sielą gyvenime ir akimirką prieš paliekant gyvųjų pasaulį. Savaime suprantama, kad geografiniu atžvilgiu paralelės tarp Indijos ir Lietuvos yra labai tolimos, bet tipologinis ritualo panašumas akivaizdus.

Tiriant senąsias šventvietes jau buvo atkreiptas dėmesys, kad lietuvių mitologijoje upių ir upelių (beje, jų dalis yra vadinama Vėlupiais) vanduo taip pat prausia mirusiųjų vėles ir plukdo jas į marias – pomirtinį pasaulį (Vaitkevičius 2003a: 149). Kruonės upelis prie Migonių piliakalnio pasižymi svarbiausiomis tokių vietų savybėmis – upelio vanduo pro šiaurinę piliakalnio papėdę srūva tiksliai į vakarus (1, 2 pav.).

Šiaurėje niekuomet nematyti saulės, iš ten kyla didžiausias šaltis ir pikčiausias vėjas. Iš pirmo žvilgsnio šiaurė atrodo net eliminuota iš kultūros, bet tai nereiškia, kad ji ignoruojama (Vaitkevičienė 2001: 121–122). Pasakų herojai šiaurėje dažnai lokalizuoja pragarą („Eik tiesiai į šiaurius. Prieisi didį ežerą. Už jo yra pekla“; Beresnevičius 1990: 89), o svarbiausia, kad ten, nepaisydami saulės judėjimo krypties, tai yra į priešingą pusę – iš dešinės į kairę, sukasi Didieji Grįžulo Ratai (*Ursa Major*). Jie paryčiais kaskart virsta – buvo tikima, kad užkliudę pragaro kampą. Anot sakmių, šiuo vežimu pamaldi panelė (*nobažna pana*) važiavusi į rojų, tačiau ratas užkliuvo už... „peklos“ kampo (*kerčios*). Algirdo Juliaus Greimo žodžiais, tai lengvai paaiškinama matymo taško pasikeitimu – krikščioniškomis akimis žvelgiant, pagoniškasis rojus yra ne kas kita, kaip „pekla“ (Greimas 2005: 612).

Ašis rytai–vakarai ne mažiau svarbi. Apskritai baltų kultūros laikotarpiu tai bene produktyviausia – labiausiai pastebima kryptis. Svarbiausią vaidmenį atlieka saulė, jos judėjimo kelias, tekėjimo ir laidos akimirkos. Saulėtekis, be jokios abejonės, yra gimtis, saulėlydis – mirtis. Perėjimas iš vienos erdvės į kitą (pirmiausia iš gyvųjų pasaulio į dievų ir mirusiųjų arba atvirkščiai) vyksta šviesai silpstant, o tamsai stiprėjant arba atvirkščiai. Besileidžiančios saulės prašoma nešti linkėjimus mirusiems artimiesiems, užkalbėjimai veiksmingi juos atliekant saulei tekant arba leidžiantis, gyvybės daugėja saulėtekio metu prausiantis į rytus tekančiu šaltinio vandeniu ir t. t. (Vaitkevičienė 2001: 135–137, 151–153).

Svarbus ir nepaprastai glaudus ryšys tarp kaulų ir vėlės (žr. Greimas 1990: 409) reiškia, kad kartu su kaulais į vandenį patenka ir mirusiojo vėlė. Degintiniai kaulai vandenyje skęsta, bet upelio vandenys juos, o kartu ir vėlę prausdami neša tolyn, į anapusinį pasaulį. Taigi, žvelgiant iš lietuvių mitologijos pozicijų, Migonių padavimo motyvas apie sudegintų mirusiojo palaikų išbėrimą į Kruonės upelį nėra panašus į pateikėjo ar tautosakos rinkėjo išmonę.

Kaulai ir mirusiųjų vėlės keičia vandens kokybę, tik lieka neatsakyta į klausimą, kaip keičia. Vandens, į kurį buvo išberti mirusiojo pelenai, gėrimo paprotys primena kitas laidotuvių apeigas, šermenų ir atminų eigą, kai maistas ir gėrimas yra dalijamas tarp gyvųjų, mirusiųjų ir dievų.

PADAVIMAS APIE MIGONIŲ PILIAKALNĮ ARCHEOLOGIJOS IR ISTORIJOS FONE

Vertinant Migonių padavimą kaip galbūt atmintyje išsaugotą priešistorinės tikrovės paveikslą, atsiveria galimybė naujai pažvelgti į kai kurias interpretacijas, kelti ir mėginti atsakyti į klausimus, kurių sprendimui vien tik archeologinių šaltinių, t. y. materialinių kultūros liekanų, nepakanka.

Keliose padavimo eilutėse pateikta informacija, įvertinus ją turimų archeologinių ir istorinių duomenų fone, gali išplėsti mūsų supratimą ir paskatinti diskusijas tokiais senovės lietuvių kultūros klausimais, kaip visuomenės struktūra (galbūt miniatiūrinius piliakalnius naudojo šeimos ar giminės), laidotuvių ritualų įvairovė (joks kitas baltų mitologijos šaltinis nefiksuoja vandens, į kurį buvo beriami sudeginti palaikai, gėrimo papročio), skirtingas „gerųjų“ ir „blogųjų“ laidojimas ir kt.

Nekeliant tikslo aprėpti visas temas, straipsnyje dėmesys toliau telkiamas į tris klausimus: 1) ant piliakalnių rengiamų sueigų ir teismų; 2) ritualinės piliakalnių funkcijos; 3) demografinio laidojimo paminklų informatyvumo (ir su juo susijusios laidojimo vandenyje problematikos). Visi šie klausimai svarbūs tiek nagrinėjant Migonių archeologinį kompleksą, tiek kitus paminklus.

Gynybinis Migonių piliakalnio pobūdis abejonių nekelia, o gaisrų pėdsakai patvirtina, kad pilis išties kelis kartus nukentėjo antpuolių metu. Piliakalnis – slėptuvė visiškai galėjo būti ir diduomenės rezidencija. Tačiau manyti, kad jis turėjo tik vieną siaurą funkciją, būtų pernelyg paprasta. Piliakalnis, kurio įrengimas ir išlaikymas reikalauja didelės jėgų sutelkties, turi tenkinti kiekvieno kolektyvo nario poreikius. Saugumas, nesvarbu, ar užtikrinamas veikiant visiems sutartinai, ar vien elito dėka, tėra vienas iš jų. Kitiems poreikiams – viešojo gyvenimo administravimui, teisingumo priežiūrai, kulto apeigoms ir kt. – piliakalnis taip pat buvo tinkama erdvė (plg. Andrén 2006: 34–35). Šios menamos funkcijos

nepaneigia gynybinės piliakalnio paskirties, veikiau priešingai – išplečia ją iki tam tikro socialinio centro – vietos, kuri bendruomenės pasaulėvaizdyje yra visų svarbiausia. Kitaip tariant, piliakalnis galėjo būti ne tik priemonė gintis, bet ir vieta, kurią pačią būtina ginti.

Socialinė veikla piliakalnio kultūriniame sluoksnyje negali palikti ryškesnių specifinių pėdsakų, todėl jai archeologai iki šiol didesnio dėmesio neskyrė. Nedidelę išimtį sudaro Eduardo Šturmsio hipotezė apie Kuršo piliakalnių, kurių aikštes juosia žiediniai pylimai, paskirtį. Jo manymu, tai sueigų ir teismų vietos – iš istorinių šaltinių žinomos senovės skandinavų tradicijos atspindys (Šturms 1938: 128–132, 1946: 13–14). Padavimas apie Migonių piliakalnį šią ant piliakalnių rengiamų bendruomenės sueigų ir teismų interpretaciją leidžia priminti ir Lietuvoje.

Apie senąsias baltų bendruomenines ir juridines institucijas rašytinių žinių labai stinga. Tiesiogiai beveik nieko nežinoma ir apie žodinę paprotinės teisės tradiciją. Ją atspindi tik vėlesnės kodifikacijos, tokios kaip XIV a. prūsų teysynas (Matuszewski, Kozłowska 1963) ar XV–XVI a. rašytinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisė (Jurginis [ir kt.] 1967; Gudavičius 2002), kurioje užfiksuota daug archajiškų teisės normų (Lazutka, Gudavičius 1970: 165–175; Jablonskis, 1979: 166–174). Tačiau neabejotina, kad tam tikros bendruomenių sueigos, kuriose svarstyti įvairūs klausimai, spręsti ginčai ir teisti nusikaltėliai, ikivalstybiniu laikotarpiu jau gyvavo.

Manoma, kad gentiniu laikotarpiu būta kelių skirtingų rangų sueigų. Kartais su valsčiaus dydžio teritorinio vieneto sueiga yra siejami Viperto minimi 300 vyrų, kuriuos kartu su „karaliumi“ Netimeru 1009 m. apkrikštijo šv. Brononas Bonifacas (Baranauskas 2000: 140). Ji atrodo kaip aukštesnio lygio, t. y. visos genties (žemės ar galbūt valsčiaus), susirinkimas, kuriame buvo svarstomi svarbūs klausimai. Tačiau tokia šaltinio interpretacija nėra akivaizdi nei minimo žmonių skaičiaus, nei jų atliekamos funkcijos požiūriu. Šie vyrai galėjo būti tiesiog kariauna arba visi „karaliui“ pavaldūs vyrai, kurie sueigos sprendimams jokios įtakos neturėjo.

Karinio elito sueigos požymių galima ieškoti kai kuriuose kituose šaltiniuose, pavyzdžiui, Petro Dusburgiečio aprašytame epizode, kai prūsų kariai burtais sprendė, kurį belaisvį paaukoti dievams, ir šiam sprendimui negalėjo pasipriešinti netgi jų vadas Herkus Mantas (Petrus Dusburgietis 1985: 146–147).

Kasdieniai klausimai greičiausiai buvo sprendžiami žemesnio lygmens susirinkimuose atskirai kiekvienoje bendruomenėje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais tokios valstiečių sueigos žinomos kaip *kuopos* teismai (Machovenko 2007: 46–47). Tai būta nedidelių laukininkų bendruomenių sueigų, kuriose buvo sprendžiami viešieji reikalai, teisiami nusikaltėliai (Jurginis 1962: 172–173). Be

kuopos, baltų kraštuose dar žinomos *krivūlė* ir *vaidė* (Mierzyński 1895; Jurginis 1978: 15; Vaitkevičius 2003b).

Kaip šios sueigos galėjo funkcionuoti ikivalstybiniu laikotarpiu, iliustruoja analogijos iš barbariškosios Europos. Bene geriausiai pažįstamoje frankų bendruomeninėje organizacijoje sueigos vadovo vaidmenį, panašų į Migonių *vyriausiojo*, atliko *tunginai* ir *rachinburgai*. *Tunginas* – nedidelės teritorijos sueigos (*mallus*) galva. Jo veikla, pagrįsta autoritetu ir ritualiniais veiksmais (apskritai sprendimų priėmimas ir ritualai buvo vienas nuo kito neatsiejami ir susipynę susirinkimo elementai), buvo ginčų sprendimas ir socialinio gyvenimo reguliavimas. Tai – senovinė bendruomenės pareigybė, nepriklausanti valdovo administracijai ir, žvelgiant iš bendruomenės pozicijų, net aukštesnė nei valdovo pareigūnų. *Rachinburgo* pareiga – teismo nuosprendžių priėmimas ir jų vykdymo užtikrinimas, pavyzdžiui, turto vertinimas (Modzelewski 2007: 259–262). Kitose barbarų visuomenėse veikė panašios žemiausiojo lygmens bendruomeninės sueigos, o realus jų vaidmuo priklausė nuo valdovo sėkmės keičiant senąsias institucijas savais pareigūnais (ten pat: 269–280).

Paminėtų germanų pasaulio analogijų nereikėtų tiesiogiai taikyti I–II tūkst. pradžios baltų gentims. Tačiau stebėtinas visos barbariškosios Europos socialinio gyvenimo panašumas (pvz., paralelės tarp germanų teisynų ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės) leidžia manyti, kad baltų bendruomenėse sueigos bendrais bruožais buvo panašios į vienalaikes germanų ar slavų. Migonių *vyriausiojo* ir frankų *tungino* figūrų, jų kompetencijos ir autoriteto panašumas yra ryškus.

Migonių padavimo ištakos nebūtinai glūdi piliakalnio naudojimo laikotarpyje. Pasakojimas galėjo atsirasti vėliau, netgi praėjus šimtams metų po to, kai mediniai įtvirtinimai sunyko. Piliakalniai, tik jau be pilių, galėjo įgyti naujų socialinių reiškinių ir tada (galbūt net pakartotinai) tapti bendruomenės susirinkimų ir švenčių vietomis.

Migonių padavime sakoma, kad ant piliakalnio šeimos vyriausiasis taikydavo ir teisdavo besivaržančius, bet dar XIX a. antrojoje pusėje žmonės ant Migonių piliakalnio šventė šventes (Lapinskas 1911: 1). Peršasi mintis, kad praeityje susirinkimai ant piliakalnių buvo diferencijuotos, skirtingus tikslus ir skirtingas socialines grupes suburiančios sueigos, kurios XIX–XX a. pirmojoje pusėje tapo sinkretinio pobūdžio religines apeigas, tradicinius bendruomeninius papročius ir pramogas supynusiomis šventėmis. Antai išpūdingomis sueigomis Sekminių antrąją dieną garsėjo Girgždūtės piliakalnis (Telšių r.) (Vaitkevičius 1998: 318), Devintinių išvakarėse į Rytelių šventę ant Kerelių piliakalnio (Kupiškio r.) rinkosi aplinkinių kaimų piemenys, rengė vaišes ir senoviniu papročiu – jaučių bados (LTR 2083/113/). Per Sekmines ir Švč. Trejybę žmonės būriais traukė ant

Moškėnų piliakalnio (Rokiškio r.) (Vaitkevičius 2006: 569), apie kurį pasakojama, kad kitados ten buvo rengiami ir raganų teismai.

Teismo motyvas, toks svarbus tiriant Migonių padavimą, taip pat lydi Šatrijos kalną (Telšių r.) (Vaitkevičius 1998: 327), Aukštadvario piliakalnį (Trakų r.) (Покровский 1893: 124), egzekucijų vieta yra laikomas Užubalių piliakalnis (Rokiškio r.) (Vaitkevičius 2006: 593), Kartuvių kalnas greta Kudinų piliakalnio (Radviliškio r.) (LTR 4901/1/), kitos vietos Lietuvoje ir Latvijoje (plg. Urtāns [et al.] 2008: 226–227). Istorijos šaltiniai liudija, kad piliakalnyje veikiančio teismo ir ten pat lokalizuojamos bausmės vietos (kalėjimo, kartuvių ir kt.) motyvas turi pagrindą. Jis susijęs su kitados pilyse veikusiais teismais. Antai po rekonstrukcijos 1610 m. Vilniaus Aukštutinė pilis buvo pritaikyta bajorų kalėjimui (Budreika 1971: 51), o galbūt net iki XVII a. bajorams kai kuriose Lietuvos vietovėse pilies ir žemės teismai skirdavo bausmę sėdėti... ant piliakalnio. Šis faktas kelis kartus paminėtas aprašant 1633 m. ginčą tarp Kernavės parapijos ir dvaro – ginčijama žemių riba ėjo vakarine šiandien Aukuro kalnu vadinamo piliakalnio papėde ir piliakalnis vadinamas kalnu, ant kurio turėdavo sėdėti nu-teisti bajorai (Baliulis 2005: 164). Broniaus Kašelio duomenimis, 1622 m. tam pačiam reikalui buvo naudojamas Merkinės piliakalnis (Varėnos r.), nuo kurio nulipdamas atlikęs bausmę Mykolas Godačevskis prisipažino, „dėl ko jis ant tos kalvos sėdėjo“ (Kašielionis 2002: 234).

Bausmės atsėdėjimo ant piliakalnio procedūrai pažinti svarbus Kauno žemės teismo knygoje esantis 1592 m. birželio 1 d. Kauno pavieto vaznio Stanislovo Monkevičiaus kvito nuorašas, iš kurio aiškėja, kad bajoras Simanas Tulevičius už kunigo Adomo Domagalskio sumušimą tokios rūšies bausmę atliko ant Darsūniškio piliakalnio, buvusio prie to paties pavadinimo dvaro (Kaišiadorių r.). Ant piliakalnio Nemuno pakrantėje bajoras atsisėdo šeštą valandą ryto, o nuo kalno nulipo devintą vakaro, taigi išbuvęs 15 valandų vietoj skirtų dvylikos (Kiaupa 2001: 174–175).

Greta piliakalnių, kuriuose kunigaikščiai seniau teisė ir kalino kilminguosius, Lietuvoje žinoma nemažai Kartuvių kalnais arba tiesiog Kartuvėmis vadinamų vietų; pasakojama, kad tai buvo valstiečių, baudžiauninkų ir sukilėlių teismo bei bausmės vykdymo vietos. Būdinga, kad jos dažnai yra dvaro aplinkoje ar miestelio pakraštyje (Aukštadvaris, Kurtuvėnai, Plateliai, Salakas, Žemaičių Kalvarija ir kt.). Latvijoje taip pat užfiksuotas Kartuvių kalno (*Karātavu kalns*) pavadinimas, bet analogiškos vietos dažnai vadinamos ir Tiesos kalnais (*Tiesas kalni*) (Ancelāne 1988: 250–269).

Antra Migonių padavime įvardyta piliakalnio paskirtis yra mirusiųjų palaikų deginimo vieta. Nelengva pasakyti, ar šiuose žodžiuose gali būti tiesos. Palaikų deginimo vietos iki šiol yra viena iš Lietuvos archeologijos mįslių. Degintiniai

kapai buvo įrengiami, su labai retomis išimtimis, ne kremavimo vietoje, o pernešus iš jos surinktus kaulus ir įkapių liekanas į kitą – laidojimui skirtą vietą. Tikėtina, kad bendruomenės turėjo nuolatinės mirusiųjų deginimui skirtas vietas, tokias, kokias XV a. antrojoje pusėje, remdamasis pasakojimais, aprašė Kazimiero Jogailaičio rūmų istorikas Janas Dlugošas. Lietuviai, rašė J. Dlugošas, turėjo ypatingus miškus, kuriuose šeimos naudojo tam tikrus židinius, skirtus mirusiųjų kūnams deginti (Vėlius 1996: 576). Vienintelė konkreti mirusiųjų deginimo vieta, kurią nurodė J. Dlugošas, – tai šventa Kukaveičio giraitė netoli Maišiagalos pilies ir gyvenvietės, kurią, naujausiais tyrimų duomenimis, nuo rytų Lietuvos pilkapių Turlojiškės ir Pociūnuose (Širvintų r.) skyrė maždaug vieno kilometro atstumas (žr. Vaitkevičius 2009).

Galimas daiktas, mirusiųjų kūnų deginimo vietas archeologai užfiksavo kai kuriuose vidurio ir vakarų Lietuvos kapinynuose, kurie buvo naudojami iki XIV a. pabaigos–XV a. (Sadauskaitė 1961: 125–131), o pastaraisiais metais unikali mirusiųjų deginimo vieta aptikta Meškučių senovės gyvenvietės (Marijampolės r.) teritorijoje (Merkevičius, Kanarskas 2010). Tačiau rytų Lietuvos pilkapynų areale tokių objektų iki šiol nerasta. Galbūt apeiginės laužavietės buvo pilkapynų pakraščiuose, gyvenvietėse arba šventvietėse.

Duomenų apie mirusiųjų deginimo apeigas ant piliakalnių nėra. Laužavietės pėdsakų nerasta net ir tyrinėjant Migonių piliakalnio aikštelę (Kulikauskas, Kulikauskienė, 1955; Volkaitė-Kulikauskienė 1958: 45–51). Kokių nors ritualines laužavietes primenančių objektų nežinoma ir iš kitų Lietuvos piliakalnių tyrinėjimų. Tačiau tyrėjams nederėtų vadovautis kokiomis nors išankstinėmis nuostatomis, kaip mirusiųjų deginimo vietos turėtų atrodyti (perdegęs gruntas, daugybė anglių, degintinių kaulų ir įkapių liekanos?). Gali būti, kad apeiginės laužavietės, jei jų piliakalniuose būta, buvo rūpestingai tvarkomos, valomos, kaulai kruopščiai surenkami, kultūriniame sluoksnyje nepaliekant jokių aiškesnių žymių, kurias archeologiniais metodais būtų lengva atskirti nuo dažnokai piliakalnių kultūriniuose sluoksniuose užfiksuojamų gaisrų pėdsakų.

Šiaip ar taip, pasakojimo teksto nereikėtų suprasti pažodžiui ir tiesiogiai sieti piliakalnio su mirusiųjų deginimo apeigomis. Tačiau padavime atsiskleidžiančią piliakalnio ritualinę funkciją ir ryšį su mirusiųjų kultu galima laikyti įdomia ir verta dėmesio gaire ateities tyrimams.

Trečiasis Migonių padavimo keliamas klausimas archeologams – mirusiųjų palaikų laidojimas ne įprastu būdu, užkasant žemėje, o išberiant jų pelenus į vandenį arba pavėjui. Archeologai, kurie savo tyrimuose operuoja laidojimo paminklų duomenimis, nuolatos susiduria su klausimu, ar kapinynas yra visos jame mirusiųsios laidojusios bendruomenės atspindys. Deja, klausimas dažniausiai lieka retorinis.

Kadangi archeologiniais metodais alternatyvius laidojimo būdus (ne žemėje) užfiksuoti yra labai sunku, dauguma archeologų darbų remiasi prielaida, kad laidojimo paminklai yra daugiau ar mažiau reprezentatyvūs. Šis požiūris turi oponentų, tačiau kritikai taip pat nelengva rasti argumentų. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros, kuriai priklauso Migonių pilkapynas, o ir kitų regionų laidojimo paminklų demografinis informatyvumas yra diskusijų objektas. Dažniausiai abejojama, ar kartu su kitais bendruomenės nariais buvo laidojami kūdikiai (Mays 1998: 25; Crawford 1999: 76–77; Kamp 2001: 6; Wileman 2005: 84; Kurila 2007: 98–99). Tačiau panašių abejonių gali kilti ir kalbant apie kitas socialines grupes, pavyzdžiui, vergus arba diduomenės atstovus.

Padavime minimi du alternatyvūs mirusiųjų palaikų laidojimo būdai: jų pelelių bėrimas į vandenį arba barstymas pavėjui. Iki šiol archeologai apie tokią laidoseną turėjo mažai duomenų. Šis Migonių padavimo motyvas, tikimės, prisidės prie naujo požiūrio į laidojimo paminklų demografinį reprezentatyvumą.

Netoli Migonių piliakalnio esantį pilkapyną be didesnių abejonių galima laikyti piliakalnį naudojusios bendruomenės laidojimo vieta. Nors ir labai apytiksliai, galima mėginti apskaičiuoti pilkapiuose mirusiųjų laidojusios žmonių grupės dydį.

1954 m. Migonių pilkapyne nurodoma buvus 36 pilkapius bei minima, kad ariamame lauke dar buvo matyti ir sunaikintų pilkapių žymių (Volkaitė-Kulikauskienė 1958: 58). 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dalyviai suskaičiavo 45 pilkapių sampilus (įskaitant, matyt, ir tuos, kuriuos po kasinėjimų vėl supylė archeologai, KPC AS). 2002 m. Migonių pilkapyno plane, sudarytame Tado Šidiškio, pažymėti 66 pilkapiai, tačiau dalis jų – spėjami. Lieka nenustatyta, kiek pilkapių dirbant laukus buvo sunaikinta iki XX a. vidurio (minima, kad pilkapiai buvo niokojami dar amžiaus pradžioje; Lapinskas 1911: 2), tačiau tikėtinas laidojimo paminklo dydis – ne daugiau kaip šimtas pilkapių. Ištyrus devynis Migonių pilkapius, aštuoniuose iš jų buvo rasta po vieną griautinį kapą (Volkaitė-Kulikauskienė 1958: 58–63). Tikėtina, kad panašiai laidota ir kituose sampiluose.

Remiantis priimta paleodemografijos metodika (Ubelaker 1989: 140), apskaičiuotas bendruomenės dydis, manant, jog pilkapyne palaidoti 45–100 asmenų ir laikant, kad jis buvo naudotas šimtą metų, būtų 13–28 žmonės, du šimtus metų – 6–14 žmonių. Labiausiai tikėtina, kad pilkapyną naudojo ne didesnė nei 15–20 asmenų bendruomenė. Šis skaičius galėtų atitikti tris ar keturias šeimas (sodybas). Apie bendruomenės užimamos teritorijos dydį ir kultūrinio sluoksnio formavimosi greitį archeologų žinios yra labai ribotos. Kitoms visuomenėms pritaikytus gyvenviečių demografijos modelius (Naroll 1962; Cook, Heizer 1968; Wiessner 1974; De Roche 1983; Sumner 1989) adaptuoti baltų kraštų archeolo-

gijai yra be galo sunku. Tačiau nelengva patikėti, kad tokia nedidelė, vos 15–20 žmonių, bendruomenė būtų palikusi gerai įtvirtintą piliakalnį ir 1,5 ha ploto jo papėdės gyvenvietę su intensyviu kultūriniu sluoksniu. Labai apytiksliais pirmniais skaičiavimais, gyvenvietės bendruomenė turėjusi būti bent keliskart didesnė. Šiuo požiūriu spėjimas, kad pilkapynas yra ne vienintelė tuometinės Migonių bendruomenės laidojimo vieta, atrodo įtikimas. Žinoma, netgi konstatavus, kad Migonių pilkapynas yra per mažas piliakalnio ir gyvenvietės bendruomenei, dar nereikia, kad ji negalėjo turėti kitos laidojimo žemėje vietos, o šis demografinis neatitikimas kyla kaip tik iš padavime minimų laidojimo papročių.

Laidojimo vandenyje hipotezė Lietuvoje yra žinoma, jos autorius habil. dr. Vytautas Urbanavičius remiasi Obelių ežero (Ukmergės r.) tyrimų rezultatais. 1983 m. archeologai šio ežero dumble rado kelias dešimtis kilogramų sudegintų žmonių ir gyvūnų kaulų, žiestų indų šukių ir apie du tūkstančius XIV–XV a. pirmosios pusės radinių. Šiuo ypatingu laidojimo būdu mėginta paaiškinti kai kurių archeologinių laikotarpių, pavyzdžiui, Brūkšniuotosios keramikos kultūros (apie 1800 m. pr. Kr.–pirmieji amžiai po Kr.), kapų trūkumą (Urbanavičius 1984, 1994: 52–53; Urbanavičius, Urbanavičienė 1988: 46). Praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų po tyrimų Obelių ežere, visą laiką stigo archeologinių faktų V. Urbanavičiaus hipotezei įrodyti, todėl į ją žvelgta skeptiškai (Luchtanas, Vėlius 1996: 81; Zabiela 1998: 359–361), geriausiu atveju tokia alternatyva laikyta tikėtina (Kurila 2003: 32).

1993 m. Marvelės kapinyno teritorijoje (Kauno m.) aptiktos dvi besijungiančios 3×3 ir 3×4,5 m dydžio, 0,4–0,5 m gylio duobės, užpildytos vandens (šaltinio ar upelio) sąnašomis, smulkiais degintiniais žmonių kaulais ir apie pusantro tūkstančio XII a. pabaigos–XIV a. dirbinių. Tačiau tyrinėtojai nedrįso teigti, kad šioje vietoje mirusiųjų palaikai su įkapėmis buvo pilami į vandens pripildytas duobes (Bertašius 2009: 108–109).

Nuo 2006 m. tyrinėjant Bajorų kaimo kapinyną Briauniaus apyžėryje (Elektrėnų sav.), prieita prie išvados, kad XIV–XV a. pradžioje sudegintų mirusiųjų ir paaugotų gyvulių kaulai kartu su gausiomis įkapėmis, žiestų indų šukėmis, laužavietės anglimis ir pelenais buvo išberiami ir ant ežero seklos, ir į pelkėjančio ežero vandenį. Straipsnyje nagrinėjamam laidosenos vandenyje klausimui reikšmingi radiniai šiandien atsidūrė tarp vandens semiamų meldų šaknų ir giliau slūgsančiame durpių sluoksnyje (žr. Vaitkevičius 2010: 131–134).

2009–2010 m. laidosenos vandenyje klausimus nagrinėjo jau ne vien archeologinė ekspedicija Bajoruose, bet ir Kernavėje. Smėliu užpustytoje Kernavėlės upelio senvagėje prie Semeniškių kaimo (Širvintų r.) buvo rasta trylika kilogramų degintinių kaulų, žiestų indų šukių, apie šimtas dirbinių – kompleksas, kuriam datuoti svarbus tipologinis radinių panašumas į įkapes, anksčiau rastas

XIV a. griautiniuose Kriveikiškių kapinyno kapuose, ir portretinis Jogailos denaras, datuojamas 1387–1390 m. laikotarpiu (Baltramiejūnaitė, Vengalis 2010: 103–104; žodinė dr. Roko Vengalio informacija).

Šie atradimai gražina Lietuvos archeologus prie diskusijos apie laidojimą vandenyje ir visus kitus alternatyvius laidojimo būdus. Migonių padavimas apie sudegintų mirusiųjų palaikų pylimą į Kruonės upelį arba jų barstymą pavėjui, galimas daiktas, yra šių senovinių papročių refleksija. Tai verčia nuo šiol kritiškiau žvelgti į kapus ir laidojimo vietas kaip į gyvos bendruomenės atspindį. Jos paveikslas, matyt, buvo kur kas spalvingesnis, nei to mus mokė iki šiol parašyti senovės baltų kultūrai skirti veikalai.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Unikalus padavimo apie Migonių piliakalnį turinys, žvelgiant į jį iš lietuvių tautosakos, mitologijos, archeologijos ir istorijos perspektyvos, kelia daug naujų klausimų, skatina kurti naujas ir prisiminti senas, anksčiau kur kas kritiškiau vertintas hipotezes. Šio šaltinio reikšmė iki šiol nebuvo įvertinta.

Iš pirmo žvilgsnio kebliausias yra padavimo autentiškumo klausimas. Apie jo pateikėjo asmenybę tikslų duomenų neturime, bet tautosakos rinkėjo prof. E. Volterio reputacija ir XIX a. pabaigoje kitose pietų Lietuvos vietovėse užrašyti padavimai neleidžia abejoti pasakojimo tikrumu. (Beje, Migonių piliakalnį su senovės religija sieja ir vėliau, XX a. pradžioje ir viduryje, užrašyti padavimai.) Antra vertus, padavime minimų realiųjų datavimas tebėra diskusijų objektas.

Mirusiųjų kūnų deginimo ant piliakalnio, kremuotų palaikų išbėrimo į Kruonės upelį arba išbarstymo pavėjui motyvas skiriasi nuo daugumos šiandien žinomų pasakojamosios tautosakos motyvų – toks laidojimo būdas turįs pozityvią reikšmę tiek vėlei, tiek laidotuvių dalyviams. Šioje vietoje lietuvių mitologija pateikia svarbių paralelių: upių vandenys prausia vėles ir plukdo jas į marias – mirusiųjų pasaulį. Svarbu pabrėžti, kad Kruonės upelis Migonių piliakalnio papėdėje pasižymi reikšminga tokių šventviečių savybe – jis srūva tiksliai vakarų link. Vandens, į kurį buvo išberti kremuoti kaulai, gėrimo semantika lieka neaiški ir reikalauja išsamesnių tyrimų. Šis paprotys primena laidotuvių apeigas, kurių metu maistą ir gėrimą tarp savęs dalijasi gyvieji, mirusieji ir dievai.

Padavimas, kad ant piliakalnio šeimos vyriausiasis taikydavo ir teisdavo besivaržančius, verčia Lietuvoje priminti latvių archeologo prof. E. Šturmsio hipotezę apie piliakalnius, skirtus bendruomenės sueigoms ir teismams. Peršasi mintis, kad praeityje susirinkimai ant piliakalnių buvo diferencijuotos, konkrečias socialines grupes buriančios sueigos, kurios ilgainiui tapo sinkretinio pobūdžio religines apeigas, tradicinius bendruomeninius papročius ir pramogas supynu-

siomis šventėmis (XIX a. pabaigoje tokios dar buvo rengiamos ir ant Migonių piliakalnio). Kad piliakalnyje veikiančio teismo ir bausmės vietos motyvas turi pagrindą, liudija rašytiniai istorijos šaltiniai.

Duomenų apie mirusiųjų deginimo apeigas ant piliakalnių nėra. Jokių laužavietės pėdsakų archeologai nerado ir Migonių piliakalnio aikštelėje. Tačiau padavimo dalis, pasakojanti apie mirusiųjų deginimą, yra intriguojanti – tiek diskutuojant miniatiūrinių piliakalnių paskirties, tiek kremavimo apeigų vietos lokalizacijos klausimais.

Migonių piliakalnio ir jo papėdėje buvusios gyvenvietės bendruomenė tikriausiai buvo didesnė, nei galima spręsti iš greta esančio Migonių pilkapyno dydžio. Šiuo požiūriu įdomūs padavime minimi du alternatyvūs mirusiųjų laidojimo būdai: sudegintų palaikų pylimas į vandenį ir barstymas pavėjui. Jie verčia archeologus dars kart grįžti apie laidojimo vietų demografinio reprezentatyvumo klausimo.

Apie laidojimo vandenyje galimybę iki šiol buvo kalbama tik Obelių ežero tyrimų pagrindu. Padėtį iš esmės keičia naujausi archeologiniai radiniai Briauniaus apyžėryje Bajoruose ir Kernavėlės senvagėje Semeniskėse; yra pagrindo manyti, kad XIV–XV a. pradžioje viena iš laidojimo tradicijų Lietuvos valstybėje buvo sudegintų mirusiųjų palaikų išbėrimas į vandenį. Migonių padavimas tam yra dar vienas, nors ir netiesioginis, argumentas.

Padavimas apie Migonių piliakalnio bendruomenės sueigas, mirusiųjų deginimą, jų pelenų išbarstymą pavėjui arba išbėrimą į upę ir jos vandens gėrimą yra naujas archeologijos, baltų religijos ir lietuvių tautosakos šaltinis, kuris svarbus keliant ir nagrinėjant iki šiol baltų kultūros tyrinėtojų mažai gvildentus religijos, archeologijos ir socialinės istorijos klausimus.

LITERATŪRA ir ŠALTINIAI

- Ancelāne Alma (sast.) 1988. *Latviešu tautas teikas: Vēsturiskās teikas*, sastādītāja Alma Ancelāne, Rīga.
- Andrén Anders 2006. A World of Stone. Warrior Culture, Hybridity, and Old Norse Cosmology, in: *Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions: An International Conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*, Lund, p. 33–38.
- Baker A. 2002. Death On the Holy Ganges, *Time*, 2002 06 10, prieiga per internetą: <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,260751,00.html>>, [žiūrėta 2011-02-07].
- Baliulis Algirdas 2005. Iš Kernavės praeities, kn.: *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, p. 153–172.
- Balys Jonas 1949. *Istoriniai padavimai*, spaudai paruošė Jonas Balys, Chicago.
- Balys Jonas 1966. *Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje*, Čikaga.
- Baltramiejūnaitė Dvilė, Vengalis Rokas 2010. Tyrinėjimai Semeniskėse, kn.: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, p. 99–105.
- Baranauskas Tomas 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius.

- Basanavičius Jonas 1998. *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, kn. 7), Vilnius.
- Baubonis Zenonas, Zabiela Gintautas 2009. *Klaipėdos rajono piliakalniai*, Klaipėda.
- Beresnevčius Gintaras 1990. *Dausos: Pomirtinio pasaulio samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Klaipėda.
- Bertašius Mindaugas 2009. *Marvelė*, Bd. 2: *Ein Bestattungsplatz mit Pferdegräbern= Marvelės žirgų kapinynas*, Kaunas.
- Budreika Eduardas 1971. Aukštutinė pilis, kn.: *Lietuvos pilys*, Vilnius, p. 50–57.
- Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 13–85.
- Buračas Balys 1935. Migonių piliakalnis, *Valstybės archeologijos komisijos medžiaga*, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 1, ap. 1, b. 25, p. 184.
- Bušmienė Stasė 1973. *Eduardas Volteris: Biobibliografija*, Vilnius.
- Cook Sherbourne F., Heizer Robert F. 1968. Relationships Among Houses, Settlement Areas, and Population in Aboriginal California, in: *Settlement Archaeology*, edited by K. C. Chang, Pao Alto, California, p. 79–116.
- Crawford Sally 1999. *Childhood in Anglo-Saxon England*, Phoenix Mill.
- De Roche C. D. 1983. Population Estimates from Settlement Area and Number of Residences, *Journal of Field Archaeology*, vol. 10, No. 2, p. 187–192.
- Dowojna-Sylwestrowicz Mieczysław 1894. *Podania Żmujdzkie*, cz. 1, Warszawa.
- Gazin-Schwartz Amy, Holtorf Cornelius 1999. 'As long as ever I've known it...' On folklore and archaeology, in: *Archaeology and Folklore*, edited by Amy Gazin-Schwartz, Cornelius Holtorf, London and New York, p. 3–26.
- Gliwa Bernd 2003. Die Hexe und der Junge (AaTh 327 F) und Der Junge im Sack des Freßdämonen (AaTh 327 C). Ein kulturgeschichtlicher Deutungsversuch litauischer Märchen, *Fabula*, vol. 3/4, p. 272–291.
- Gliwa Bernd 2006. Kai kurie lingvistikos bei folkloristikos sąlyčiai su archeologija, *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 7–17.
- Greimas Algirdas Julius 1990. *Tautos atminties beiėškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago.
- Greimas Algirdas Julius 2005. Apie nykštuką ir Grigo ratus: lietuviškojo Hermio beiėškant, kn.: *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius, p. 588–617.
- Griškaitė Reda 2010. Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho *Necrolithuanica* (1863), *Archivum Lithuanicum*, kn. 12, p. 183–240.
- Gudavičius Edvardas 2002. *Lietuvos statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529*, vertė Edvardas Gudavičius, Vilnius.
- Jablonskis Konstantinas 1979. *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius.
- Jucevičius Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, vertė Dominykas Urbas, Vilnius.
- Juodis Martynas 2009. *1812 m. Napoleono žygio per Lietuvą refleksijos kalboje, tautosakoje ir archeologijoje*: [Bakalauro darbas], vadovas dr. Vykintas Vaitkevičius, KU Humanitarinio fakulteto Istorijos katedra.
- Jurginis Juozas 1962. *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius.
- Jurginis Juozas 1978. *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*, Vilnius.
- Jurginis Juozas, Janulaitis Augustinas, Tyla Antanas (sud.) 1967. Kazimiero teisynas (1468 m.) = Судебник Казимира (1468 г.), sudarė Juozas Jurginis, Augustinas Janulaitis, Antanas Tyla, *Acta historica Lituanica*, Nr. 1.
- Kačiulis V. 1935. *Lietuvos žemės vardynas: Migonių kaimas, Kruonio valsčius, Trakų apskritis*, anketą užpildė V. Kačiulis, Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyrius.

- Kamp Kathryn A. 2001. Where Have All the Children Gone?: The Archaeology of Childhood, *Journal of Archaeological Method and Theory*, vol. 8, No. 1, p. 1–34.
- Kašelsonis Bronius 2002. *Dainava: Seinų kraštas. Istorija. Kultūra. Žmonės*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 1970. *Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava, Vaitkevičius Vyktintas (par.) 1999. *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai, parengė Bronislava Kerbelytė, iliustracijas parengė Vyktintas Vaitkevičius*, Vilnius.
- Kiaupa Zigmantas 2001. Archyvinės smulkmenos iš Konstantino Jablonskio rinkinių, *Lietuvos istorijos metraštis / 2001 metai*, [t.] 1, p. 171–177.
- Kisinas Izidorius 1928. Prof. E. A. Volterio bibliografija, *Tauta ir žodis*, kn. 5, p. 361–385.
- Kulikauskas Pranas 2003. *Kelias į archeologiją*, Vilnius.
- Kulikauskas Pranas, Kulikauskienė Regina 1955. *Migonys (piliak., gyv., pilk.)*, *Kaišiadorių raj. 1954, 1955 m. tyrinėjimų ataskaitos*, Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas, f. 1, b. 50.
- Kulikauskas Pranas, Zabiela Gintautas 1999. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius.
- Kulikauskienė Regina 1957. *Migonų gyvenvietės (Jiezno raj.) 1957 m. tyrinėjimai (Plotai Nr. 6–8)*, Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas, f. 1, b. 1239.
- Kurila Laurynas 2003. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, Nr. LVIII, p. 25–38.
- Kurila Laurynas 2007. Vaiko statusas Rytų Lietuvoje geležies amžiuje, *Archaeologia Lituana*, t. 8, p. 97–116.
- Kurila Laurynas 2009. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis): [Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05H)]*, Vilnius.
- Kurilienė Augustina 2009. *Kaišiadorių rajono archeologijos sąvadas*, Kaišiadorys.
- Lapinskas A. 1911 Mūsų pilekalniai, *Viltis*, Nr. 112, p. 1–2.
- Lazutka Stanislovas, Gudavičius Edvardas 1970. I Lietuvos statuto šaltinių klausimu, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, Nr. XI, p. 149–177.
- Luchtanas Aleksiejus, Vėlius Gintautas 1996. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a., kn.: *Vidurio Lietuvos archeologija: Etnokultūriniai ryšiai*, Vilnius, p. 80–88.
- Machovenko Jevgenij 2007. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Diskusiniai klausimai*, Vilnius.
- Matuszewski Józef, Kozłowska Halina 1963. Iura prutenorum, wydał i przetłumaczył Józef Matuszewski, indeksem opatrzyła Halina Kozłowska, kn.: *Fontes – Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, t. 53, Toruń.
- Mays Simon 1998. *The Archaeology of Human Bones*, London, New York.
- Merkevičius Algimantas, Kanarskas Julius 2010. Meškučių neįtvirtinta gyvenvietė ir laidojimo vieta, kn.: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, p. 59–65.
- Mierzyński Antoni 1895. Nuncius cum baculo. Studium archeologiczne o krywuli, *Wisła*, t. IX, p. 361–397.
- Modzelewski Karol 2007. *Barbarų Europa*, Vilnius.
- Naroll Raoul 1962. Floor Area and Settlement Population, *American Antiquity*, vol. 27, No. 4, p. 587–589.
- Petras Dusburgietis 1985. *Prūsijos žemės kronika*, parengė Romas Batūra, Vilnius.
- Požerskis J. 1921. [Švietimo Ministerijos Valstybės Archajologinės Komisijai], *Valstybės archeologijos komisijos medžiaga*, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 1, ap. 1, b. 25, p. 123–124.
- Ritums Ritvars [et al.] 2006. Teikas par Latvijas pilskalniem, *Latvijas Universitātes raksti. Zemes un vides zinātnes*, sēj. 695, p. 7–26.
- Sadauskaitė Izabelė 1961. Dėl mirusiųjų deginimo papročio, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 3, p. 125–131.
- Senoji Lietuva 2009. *Senoji Lietuva: Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009-09-17–2009-11-30*, Vilnius–Sankt Peterburgas.

- Simniškytė Andra 2009. *The Power of Ancestors: Graves of the Giants (Milžinkapiai): International Conference 'Baltic Worldview: from Mythology to Folklore' July 8–10, 2009 Vilnius*: [Pranešimas konferencijoje].
- Slančiauskas Matas 1975. *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, Vilnius.
- Sokolovaitė Lina 2006. *Švedkapiais vadinamų paminklų tyrimas. Tarpdisciplininės archeologijos mokslo perspektyvos*: [Bakalauro darbas], vadovas doc. Aleksiejus Luchtanas, VU Istorijos fakulteto Archeologijos katedra.
- Sumner William M. 1989. Population and Settlement Area: An Example from Iran, *American Anthropologist*, vol. 91, No. 3, p. 631–641.
- Šturms Eduard 1938. Baltische Alkhügel, kn.: *Conventus primus historicorum Rigae, 16–20. VIII. 1937*, Rīga, p. 116–132.
- Šturms Eduard 1946. Die Alkstätten in Litauen, *Contributions of Baltic University*, No. 3, p. 1–35.
- Tarasenka Petras 1943. Migonių piliakalnis, *Valstybės archeologijos komisijos medžiaga*, Kultūros paveldo centro archyvas, f. 1, ap. 1, b. 25, p. 181–183.
- Tarasenka Petras 1951–1955. *Migonių km. piliakalnis. Vilanių apyl. Žiez marių raj.*, Mokslių akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 235–179.
- Tautavičius Adolfas 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius.
- Ubelaker Douglas H. 1989. *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*, 2nd edition, Washington.
- Urbanavičius Vytautas 1984. Obelių ežero turtai, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 8, p. 19–21.
- Urbanavičius Vytautas 1991. Laidojimo papročiai Lietuvoje XIII–XVI a., kn.: *Lietuvių liaudies papročiai*, Vilnius, p. 39–58.
- Urbanavičius Vytautas 1994. Vidurio Lietuvos gyventojų laidojimo papročių kaita IV–XIV a., kn.: *Vidurio Lietuvos archeologija: Konferencijos medžiaga*, sudarė Audrius Astrauskas, Vilnius, p. 47–55.
- Urbanavičius Vytautas, Urbanavičienė Saulė 1988. Archeologiniai tyrimai, *Lietuvos archeologija*, t. 6, p. 9–63.
- Urtāns Juris 2006. *Augšzemes pilskalni*, Rīga.
- Urtāns Juris [et al.], 2008. *Kalnā bija stalta pils: Latvijas pilskalni un to teikas*, sast. Juris Urtāns, Ieva Pigozne, Rita Treija, Ieva Vītola, Rīga.
- Vaitkevičienė Daiva 1996. Susitikimas su vandenimis: sakralinės sutarties požymiai, *Lituanistica*, Nr. 4, p. 45–67.
- Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius.
- Vaitkevičienė Daiva, Vaitkevičius Vykintas 1996. Naujojo Daugėliško padavimai, *Tautosakos darbai*, [t.] V, p. 169–210.
- Vaitkevičius Vykintas 1994. *Kai kurie Užuguoščio–Aukštadvario apylinkių senovės bruožai*, Lietuvos istorijos instituto Rankraštnas, f. 1, b. 2231.
- Vaitkevičius Vykintas 1998. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius.
- Vaitkevičius Vykintas 2003a. *Alkai: Baltų šventviečių studija*, Vilnius.
- Vaitkevičius Vykintas 2003b. Raktas Romuvai, *Liaudies kultūra*, Nr. 6, p. 14–33.
- Vaitkevičius Vykintas 2006. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius.
- Vaitkevičius Vykintas 2008a. Padavimai iš 1784 m. Vilniaus vyskupijos dekanatų aprašymo, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXV, p. 313–316.
- Vaitkevičius Vykintas 2008b. Baltų mitologijos paveldas, kn.: *Neris tarp Vilniaus ir Kernavės*, Vilnius, p. 55–77.
- Vaitkevičius Vykintas 2009. Atrandant Kukaveitį, *Gimtasai kraštas: Praeities ir dabarties kultūros metaštis*, Nr. 2, p. 94–99.
- Vaitkevičius Vykintas 2010. Bajorų kapinynas, kn.: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, p. 128–135.
- Vėlius Norbertas 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius.

- Vėlius Norbertas 1996. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1995. *Lietuvių mitologija*, t. 1, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius.
- Volkaitė-Kulikauskienė Regina 1958. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, p. 44–64.
- Volkaitė-Kulikauskienė Regina 1961. Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 2, p. 125–137.
- Volkaitė-Kulikauskienė Regina 1978. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis), *Lietuvos istorijos metraštis / 1977 metai*, p. 5–22.
- Wiessner Polly 1974. A Functional Estimator of Population from Floor Area, *American Antiquity*, vol. 39, No. 2, p. 343–350.
- Wileman Julie 2005. *Hide and Seek: The Archaeology of Childhood*, Stroud.
- Zabiela Gintautas 1995. *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius.
- Zabiela Gintautas 1998. Laidosena pagoniškojoje Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, t. 15, p. 351–380.
- Вольтеръ Эдуард 1888. *О раскопкахъ г. Вольтера въ Лидскомъ и Трокомскомъ уездахъ Виленской губ.*, Rusijos materialinės kultūros istorijos instituto archyvas, f. 1, b. 1888/13a.
- Покровский Фёдор В. 1893. Археологическая карта Виленской губернии, кн.: *Труды Виленскаго отделения Московскаго предварительнаго комитета по устройству въ Вильне IX археологическаго съезда*, т. 2, Вильна.
- Покровский Фёдор В. 1899. *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильна.
- KPC AS – Kultūros paveldo centro Archeologijos skyriuje saugomi duomenys (Kultūros vertybės pagrindinis dosjė)
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštnas
- VAK – Valstybės archeologijos komisijos archyvas, byla 1.

Reflections of the Cremation Rite: the Place Legend about Migonys Hill-Fort

LAURYNAS KURILA, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Summary

Archaeological monuments, particularly hill-forts and barrows, are often shrouded in place legends by local inhabitants. Oral tradition is highly important to archaeology, although this has not yet been properly recognized by the Lithuanian archaeologists. This paper presents and discusses the legend about Migonys hill-fort, recorded by Professor Eduard Volter (1856–1941) in 1888. His manuscript is included into an account currently stored in the Institute for the History of Material Culture in St. Petersburg, Russia. The Migonys hill-fort itself is located in Kaišiadorys district, on the bank of a small Kruonė River. The archaeological excavations (conducted in 1954, 1955, and 1957) dated it as well as the nearby barrow cemetery to 3rd–5th centuries AD.

The legend, which Eduard Volter heard from an elderly local man, maintained that in ancient – pagan – times Migonys hill-fort was the place of settling quarrels and judging the rivals by the family elders. In case of a death in the family, the body of the deceased used to be cremated on a pyre at the hill-fort. If the deceased had been a valiant person, the ashes used to be poured into a nearby river, and the mourners used to drink that water, while the ashes of the unkind, disgraceful persons used to be scattered downwind. The content of the story

under discussion is unique; although, bearing in mind the skills of Eduard Volter as folklorist, its authenticity leaves no doubt.

Survey of folklore about other hill-forts, collected in the late 19th and in the 20th centuries reveals that motifs of pagan temples, burning of offerings, and cremation of bodies are quite frequent. Memories of the ancient religion were still alive in Lithuanian villages at that time.

From the mythological perspective, exclusive attention should be paid to the custom of pouring ashes into the river and the link between water and the afterlife that is implied by this act. Interestingly, both ways of disposal of the remains mentioned in the legend, i.e. pouring into water and scattering to the wind, should have similar meaning: i.e. the deceased was not going to have a grave and the soul was not to find peace. The content of the Migonys legend is exceptional in the sense that pouring of the remains into water has a positive meaning here. Still, in Lithuanian mythology, rivers are interpreted as pathways of the souls to the afterlife.

The Migonys legend embraces several aspects important to interpretation of archaeological material. Here, the hill-fort is characterized as the centre of public life and the site of communal meetings and courts. This motif of the story allows for renewing the discussion on the social functions of hill-forts. These functions could undoubtedly have shifted in the course of time or could have appeared long after these fortified settlements had been abandoned. Court procedures or punishments on hill-forts have also been historically recorded in other places of Lithuania.

Another function of the hill-fort referred to in the legend is that of a cremation site of the dead. Cremation places are scarce on Lithuanian archaeological record, and traces of pyres are completely absent so far in the excavated hill-forts. However, the relation of hill-forts to the cult of the dead is a noteworthy assumption for the future research.

The third intriguing point in this legend is the burial in other manner than that in the ground, which is what archaeologists generally excavate. This is crucial in terms of permanent discussions whether or not burials are demographically representative. Judging from approximate calculations, the Migonys barrow cemetery should have been used by a community of 15–20 individuals, i.e. 3 or 4 families. Such number of residents seems indeed too small for a hill-fort and a large settlement at its foot. Therefore it seems entirely sensible to assume that the aforementioned cemetery was not the only place of burial used by the prehistoric Migonys community.

The hypothesis of burial in water is alive among Lithuanian archaeologists since the 1980s; recent discoveries in Bajorai (Elektrėnai district) and Semeniškės (Širvintos district) allow for its further development. Archaeological parallels can be found for the legend considering burial in the Kruonė River. This data encourages more critical attitude towards burials as reflections of society.